

رویکرد احتیاطی دین به خانواده و اثر آن در طراحی معماری خانه‌های سنتی

چکیده

آیات زیادی از قرآن کریم به موضوع خانواده و اهمیت آن اختصاص دارد. آیاتی از قرآن کریم به عبارت *إِنْ خِفْتُمْ* به ساحت خانواده و آسیب‌های آن پرداخته است. این تحقیق با هدف بررسی رویکرد احتیاطی دین به خانواده در آیات *إِنْ خِفْتُمْ* با روش تحلیل - توصیفی، انجام شده است. یافته‌ها حاکی است: ترکیب این آیات که از نظر ادبی به صورت جمله شرطیه ذکر شده و مسئله خوف و ترس را بیان کرده، گویای این است که ورود به مسائل خانواده و روابط زوجین، بسیار مورد اهتمام و احتیاط خداوند حکیم است و هرچند در سرتاسر فقه اسلامی، خوف نمی‌تواند منشأ حکمی باشد مگر خوف ضرر؛ اما در خصوص مسائل خانوادگی فرض وجود خوف و ترس عقلایی، منشأ یک‌سری احکام الزامی و غیرالزامی برای تسهیل، استحکام و چگونگی انحلال خانواده بیان شده است. همچنین نتایج نشان می‌دهد: با دقت در آیه *إِنْ خِفْتُمْ*، الگویی خاص برای مسائل خانواده ترسیم می‌شود که درک عمیق‌تری از دیدگاه اسلام در مورد ازدواج را به ارمغان می‌آورد. رعایت این احکام، به ارتقای وضعیت خانواده در جامعه اسلامی، کاهش ازدواج‌های پرخطر، تضمین بقاء و استحکام خانواده و به حداقل رساندن پیامدهای طلاق و جدایی کمک می‌کند. همچنین رویکرد احتیاطی دین اسلام به خانواده از طریق گویه‌های: حفظ حریم خصوصی، صیانت از روابط خانوادگی و ترویج فضایی امن و آرام برای اعضای خانواده در طراحی معماری خانه‌های سنتی؛ تأثیر گذاشته است.

اهداف پژوهش:

۱. بررسی رویکرد احتیاطی دین به خانواده در آیات *«إِنْ خِفْتُمْ»*.
۲. بررسی تأثیر رویکرد احتیاطی دین به خانواده در طراحی معماری خانه‌های سنتی.

سوالات پژوهش:

۱. رویکرد احتیاطی دین به خانواده در آیات *«إِنْ خِفْتُمْ»* چگونه است؟
۲. آیا رویکرد احتیاطی دین به خانواده در طراحی معماری خانه‌های سنتی تأثیری داشته است؟

کلیدواژه‌ها: قرآن، خانواده، رویکرد احتیاطی، آیات *«إِنْ خِفْتُمْ»*، معماری خانه‌های سنتی.

امروزه خانواده بیشتر از گذشته مورد تهدید و آسیب قرار گرفته است. به‌رغم اهمیتی که شرع مقدس چه در تشکیل آن و چه در حفظ آن داشته، مسئولیت حفظ خانواده از خطرات بالقوه و بالفعل را برعهدهٔ اعضاء و ارکان خانواده و نیز حاکمیت جامعه اسلامی نهاده و از رخداد مبعوض، نزد خداوند با سیاست‌های پیشگیرانه و درمانگر جلوگیری کرده است. قرآن با میثاق غلیظ خواندن ازدواج، استحکام این پایه محوری اجتماع را یادآور شده و با عبارت شرطیه «إِنْ خِفْتُمْ» از وقوع شقاق و طلاق پیشگیری می‌کند. درعین‌حال، بدون ایجاد بن‌بست در روابط انسانی بین زن و مرد طلاق را به‌عنوان یکی از راه‌حل‌ها جایز می‌شمارد. امروزه طلاق تنها آسیب خانواده نیست، تغییر ماهیت ازدواج به ازدواج‌های هم‌جنس و مانند آن نیز تهدیدی جدی برای خانواده محسوب می‌شود. توجه ویژه به این آیات و تدبیر در آن روشن می‌شود که وجود خوف و ترس در مسائل مربوط به خانواده، چگونه می‌تواند یک‌سری احکام شرعی به عهده زوجین، آحاد مؤمنین و حکومت اسلامی قرار دهد که رعایت آن، وضعیت خانواده در جامعه اسلامی را ارتقا داده، زمینه ازدواج‌های پرریسک را کم کند، بقا و استحکام خانواده را تضمین کرده و پیامدهای طلاق و جدایی را به حداقل برساند.

مسئله مهم در این پژوهش، پاسخ به این سؤال است که دین اسلام چه الگویی برای تشکیل خانواده و بقا و استمرار آن دارد تا آسیب‌های تشکیل خانواده و ازدواج به حداقل برسد؟ در فرض وقوع تنش و ناسازگاری بین زوجین با چه تدابیری می‌توان مشکلات خانواده را مدیریت کرد؟ چگونه می‌توان از قرآن کریم و آموزه‌های دینی، میزان و چگونگی ورود حاکمیت در مسائل خانواده را به دست آورد؟ اقتضای حکمرانی دینی در مدیریت و حل اختلافات خانوادگی و الگوی پیشگیری از وقوع چنین اختلافاتی چیست؟ در سیاست‌گذاری خانواده و برنامه‌های توسعه مرتبط با خانواده، چه تدابیری باید موردنظر باشد؟ بازتاب رویکرد قرآن به خانواده در طراحی معماری خانه‌های سنتی چگونه است؟

در قرآن کریم از عقد ازدواج به میثاق غلیظ یاد شده است. کاربرد انحصاری این واژه برای خصوص عقد نکاح و ازدواج بیانگر این است که مرد و زن به‌واسطهٔ عقد نکاح و زوجیت، تعهد بر استحکام، پایایی و وفاداری می‌بندند و براساس آن متعهد می‌شوند که از هر چیزی که به انشقاق، تزلزل و جدایی منجر شود، بپرهیزند. تأکید آموزه‌های دینی و توصیه‌های جامعه‌شناسان و روان‌شناسان بر ایجاد نشاط در روابط زناشویی و استحکام ارتباط میان اعضای خانواده بوده است تا تنش‌ها به پایین‌ترین حد رسیده و تا جایی که ممکن است کانون خانواده با طلاق گسسته نشود و در صورت وقوع طلاق و جدایی، پیامدها و آسیب‌های آن به حداقل برسد. بدون شک پاسداشت و استواری روابط خانوادگی بر پایه اخلاق و رفتار انسانی اعضای خانواده با یکدیگر است. مهم‌ترین توصیه‌های دینی برای رسیدن به خانواده مطلوب را می‌توان در این موارد خلاصه کرد: تأکید بر مدارا و حسن خلق، دعوت به صبر و مهار خشم، پرهیز از زمینه‌سازی خشونت، کم‌کردن زمینه‌های بدبینی، تعدیل انتظارات از یکدیگر، تقبیح خشونت و سفارش به مهار آن، دعوت به مصالحه و اصلاح اختلافات زناشویی و نهی از ایجاد اختلاف در بین اعضای خانواده (حق‌شناس، جعفر ۱۳۸۸: ۵۲-۴۷).

در منابع اسلامی و به‌تبع آن در فقه امامیه، هیچ‌گاه ترس و خوف، منشأ احکام و آثار فقهی واقع نمی‌شود مگر در خصوص خوف ضرر که بر طبق آن، اگر ترس و خوف عقلایی ضرر وجود داشته باشد، حکم اولیه برداشته شده و حکم دیگری، جایگزین آن می‌شود؛ مثل جایی که استفاده آب برای وضو یا غسل مستلزم خوف ضرر بر بدن باشد یا در فرض ناامنی، تهیه آب مستلزم خوف بر نفس و جان باشد و یا در فرض محدودیت، استفاده آب برای وضو یا غسل، خوف تشنگی شدید را به‌همراه داشته باشد که در این صورت حکم وجوب وضو یا غسل برای نماز برداشته شده و شخص مکلف باید تیمم کند (یزدی، ۱۴۱۹ق: ۲/ ۱۷۰؛ موسوی خمینی، ۱۳۹۲: ۱/ ۲۵). درعین‌حال، مسائل مربوط به خانواده؛ اعم از تشکیل، استمرار و انحلال خانواده از چنان اهمیتی برخوردارند که در منابع دینی در موارد متعدد، وجود

ترس و خوف عقلایی منشأ یک‌سری احکام الزامی و غیرالزامی شده است. به آیاتی از قرآن کریم که وجود خوف را در رابطه با مسائل خانواده، سبب تکالیف و وظایفی برای خود زوجین یا سایر مؤمنین و یا حکومت اسلامی دانسته‌اند، آیات «ان خِفْتُمْ» می‌گوییم.

تاکنون در پژوهش‌های موجود، هیچ‌گاه نگاهی جامع به این دسته از آیات قرآن صورت نگرفته و به‌طور معمول، برخی از این آیات به‌صورت جزیره‌ای و جدای از سایر آیات مرتبط، مورد بررسی قرار گرفته است. آنچه نوآوری این پژوهش است و این کار را از پژوهش‌های موجود، متمایز می‌کند، تأملی جامع و فراگیر نسبت به این آیات است که مبتنی بر آن‌ها به نتایج و پیشنهادهای رسیده است که در راستای سیاست‌گذاری خانواده، تدوین برنامه‌های توسعه مرتبط با خانواده و حکمرانی دینی در موضوع خانواده، مفید و مؤثر خواهد بود.

نتیجه‌گیری

در اندیشه اسلامی، ازدواج و تشکیل خانواده محبوب‌ترین بنا در نزد خداوند معرفی شده و در قرآن کریم از آن به میثاق غلیظ یاد شده است. کاربرد انحصاری این واژه برای عقد نکاح و ازدواج بیانگر این است که مرد و زن به‌واسطه عقد نکاح و زوجیت، تعهد بر استحکام، پایایی و وفاداری می‌بندند و براساس آن متعهد می‌شوند که از هر چیزی که به انشقاق، تزلزل و جدایی منجر شود، بپرهیزند. قانون و شریعت اسلام از ابتدای تصمیم زن و مرد برای ورود به زندگی مشترک، حقوق و تکالیفی برای آن‌ها تعیین کرده است که هدف از آن‌ها تأمین حقوق طرفین در ازدواج است. آشنایی با حقوق متقابل اعضای خانواده و احترام به آن و تلاش برای انجام تکالیفی که به‌عهده هر فرد است، زمینه بروز مشکلات را برطرف کرده و باعث حفظ آرامش و سلامتی محیط خانواده می‌گردد. درعین‌حال که زوجین به رعایت حقوق و تکالیف متقابل یکدیگر ملزم شده‌اند، اما تأکید شده است که تحقق کارکردهای خانواده و تضمین پویایی و پایایی خانواده در گرو رعایت اصول اخلاقی، انسانی و عاطفی در خانواده است و قواعد خشک و انعطاف‌ناپذیر حقوقی نمی‌تواند روابط اخلاقی و عاطفی بین اعضای خانواده را تنظیم کند.

آیات «ان خِفْتُمْ» را می‌توان در ضمن سه عنوان کلی تنظیم کرد. عنوان اول آیاتی که مربوط به اصل ازدواج و تشکیل خانواده است. در دو جای آیه ۳ سوره مبارکه نساء است که وجود خوف منشأ احکام شرعی شده که یکی در خصوص ازدواج با دختران بی‌سرپرست و یتیم است و دیگری مسئله رعایت عدالت در ازدواج مجدد و تعدد زوجات. عنوان دوم، آیاتی که در ارتباط با دوران زندگی مشترک و استمرار و تداوم آن است. آیه ۳۵ همین سوره مبارکه در فرض خوف شقاق و جدایی زوجین، دستورات مهم و راه‌گشایی را بین کرده است تا استمرار زندگی مشترک تأمین شود و عنوان سوم، در رابطه با مسئله انحلال و جدایی است که خوف عدم رعایت حدود الهی وجود دارد. آیه ۲۲۹ سوره مبارکه بقره است که به مسئله جدایی و طلاق و خوف رعایت‌نکردن حدود الهی در رابطه با حقوق زوجه اختصاص پیدا کرده و مباحث مهم و مؤثر در تأمین حقوق زنان مطلقه بیان کرده است. توجه ویژه به آیات «ان خِفْتُمْ» و تدبیر در آن ما را به الگویی خاص در مسائل خانواده رهنمون می‌کند که هم به فهم کامل از دیدگاه شریعت اسلام در مسئله ازدواج پی می‌بریم و هم روشن می‌شود که وجود خوف و ترس در مسائل مربوط به خانواده، چگونه می‌تواند یک‌سری احکام شرعی برعهده زوجین، آحاد مؤمنین و حکومت اسلامی قرار دهد که رعایت آن، وضعیت خانواده در جامعه اسلامی را ارتقا داده، زمینه ازدواج‌های پر ریسک را کم کند، بقا و استحکام خانواده را تضمین کرده و پیامدهای طلاق و جدایی را به حداقل برساند.

در بخش دیگر این مقاله، به بررسی رویکرد احتیاطی دین به خانواده در معماری خانه‌های سنتی پرداخته شد. باتوجه به آیات و روایات متعدد و بخصوص آیات ان خفتم در قرآن، دین اسلام بر حفظ حریم خصوصی و روابط سالم بین اعضای خانواده تأکید دارد. این امر در معماری خانه‌های سنتی به وضوح قابل مشاهده است.

اصول کلیدی معماری خانه‌های سنتی بر اساس رویکرد احتیاطی دین به خانواده عبارت‌اند از:

جداسازی فضاهای خصوصی و عمومی: در خانه‌های سنتی، فضاهای خصوصی و عمومی به‌طور واضح از یکدیگر جدا شده‌اند. این جداسازی به حفظ حریم خصوصی افراد و جلوگیری از اختلاط نامحرم کمک می‌کند.

کنترل دسترسی: در ورودی خانه‌های سنتی، تمهیداتی برای کنترل دسترسی به فضاهای مختلف در نظر گرفته شده است. این تمهیدات به حفظ حریم خصوصی افراد و جلوگیری از ورود افراد غیرمجاز به خانه کمک می‌کند.

تأمین حریم خصوصی: در طراحی خانه‌های سنتی، به حریم خصوصی افراد توجه ویژه‌ای شده است. برای مثال، اتاق‌ها به گونه‌ای طراحی شده‌اند که از دید یکدیگر پنهان باشند.

ترویج روابط سالم بین اعضای خانواده: معماری خانه‌های سنتی به گونه‌ای است که ترویج‌کننده روابط سالم بین اعضای خانواده است. برای مثال، وجود حیاط و فضاهای مشترک در خانه، به تعامل و گفتگوی اعضای خانواده با یکدیگر کمک می‌کند.

طراحی معماری خانه‌های سنتی براساس رویکرد احتیاطی دین به خانواده در کنار نقاط قوت زیادی که دارد مانند: حفظ حریم خصوصی افراد، ترویج روابط سالم بین اعضای خانواده؛ ایجاد فضایی امن و آرام برای خانواده؛ دارای نقاط ضعفی هم هست که وظیفه پژوهشگران حوزه دین، معماری، علوم اجتماعی و ترکیب اندیشمندان علوم انسانی و اسلامی است که طرح‌هایی جهت رفع این نقاط ضعف، ارائه کنند. ضعف‌هایی نظیر:

- عدم انطباق با نیازهای زندگی مدرن
- عدم استفاده از فناوری‌های جدید
- عدم توجه به مسائل زیست‌محیطی

فهرست منابع و مآخذ:

ابن اثیر جزری، مبارک‌بن محمد. (۱۳۶۷). النهایة فی غریب الحدیث و الأثر. قم: مؤسسه مطبوعاتی اسماعیلیان.

ابن منظور، محمدبن مکرم. (۱۴۱۴ق). لسان العرب، بیروت: دار الفکر للطباعة و النشر و التوزیع - دار صادر.

ایروانی، محمدباقر. (۱۳۸۶). دروس تمهیدیة فی تفسیر آیات الأحکام. قم: دار الفقه للطباعة و النشر.

جعفری، یعقوب. (۱۳۷۶). تفسیر کوثر. قم: مؤسسه انتشارات هجرت.

جوادی آملی، عبدالله. (۱۳۸۵). زن در آئینه جلال و جمال. چاپ ۱۱، قم: نشر اسراء.

جوادی آملی، عبدالله. (۱۳۷۸). تسنیم. تنظیم و ویرایش: علی اسلامی، قم: نشر اسراء.

حسن‌زاده، صالح. (۱۳۹۲). «عوامل تحکیم خانواده در فرهنگ اسلامی». پژوهشنامه معارف قرآنی، ش ۱۵.

حسینی همدانی، محمد. (۱۴۰۴ق). انوار درخشان در تفسیر قرآن. تهران: لطفی.

- حق شناس، جعفر. (۱۳۸۸). آسیب شناسی خانواده. تهران: مرکز امور زنان و خانواده ریاست جمهوری.
- خوانساری، السید احمد. (۱۴۰۵ ه.ق). جامع المدارک فی شرح مختصر النافع. تهران: مکتبه الصدوق.
- رضایی اصفهانی، محمدعلی. (۱۳۸۷). تفسیر قرآن مهر. قم: انتشارات پژوهش های تفسیر و علوم قرآن.
- زمخشری، محمود بن عمر. (۱۴۰۷ ه.ق). الکشاف عن حقائق غوامض التنزیل و عیون الأقاویل فی وجوه التأویل. ج ۳، بیروت.
- صادقی تهرانی، محمد. (۱۳۸۸). ترجمان فرقان، قم: شکرانه.
- طباطبایی، محمدحسین. (بی تا). المیزان فی تفسیر القرآن. بیروت: مؤسسه الأعلمی للمطبوعات.
- طبرسی، فضل بن حسن. (۱۳۷۲). مجمع البیان فی تفسیر القرآن. ج ۳، تهران: ناصر خسرو.
- غضنفری، علی و تیموری، نسیم. (۱۴۰۱). «بررسی فقهی - تفسیری نشوز مردان و راهکار مقابله با آن». دوفصلنامه علمی - پژوهشی مطالعات فقه تربیتی، ش ۱۷.
- فاضل هندی، محمد بن حسن. (۱۴۱۶ ق). کشف اللثام عن قواعد الأحکام. قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه.
- فراهیدی، خلیل بن احمد. (۱۴۰۸ ق). کتاب العین. ج دوم، قم: دارالهجره.
- فیض کاشانی، محمد بن شاه مرتضی. (۱۴۱۵ ق). تفسیر الصافی. تهران: مکتبه الصدر.
- قرشی بنابی، علی اکبر. (۱۳۷۵). تفسیر احسن الحدیث. تهران: بنیاد بعثت.
- کلینی، محمد بن یعقوب. (۱۳۸۶). گزیده کافی. مترجم و محقق محمدباقر بهبودی، ج ۲، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- مجلسی، محمدباقر بن محمدتقی. (۱۴۰۳ ه.ق). بحار الانوار. بیروت: دار إحياء التراث العربی.
- مدرسی، سید محمدتقی. (۱۳۷۹). «تصویری نو از روابط خانواده در قرآن». مطالعات راهبردی زنان، ش ۹.
- مصطفوی، حسن. (۱۳۶۸). التحقیق فی کلمات القرآن الکریم. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- مطهری، مرتضی. (۱۳۸۱). مجموعه آثار. قم: انتشارات صدرا.
- مغنیه، محمدجواد. (۱۴۲۴ ق). التفسیر الکاشف. قم: دار الكتاب الإسلامی.
- مکارم شیرازی، ناصر. (۱۳۷۱). تفسیر نمونه. تهران: دارالکتب الإسلامیه.
- مکارم شیرازی، ناصر. (۱۴۲۵ ق). انوار الفقاهه، «کتاب النکاح». قم: انتشارات مدرسه الإمام علی بن ابی طالب.
- موسوی خمینی، سیدروح الله. (۱۳۹۲). تحریر الوسیله. ج ۲، ج ۱، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).
- هدایت نیا، فرج الله. (۱۳۹۶). الگوی سوم (الگوی رفتاری زن در خانواده و جامعه). تهران: انتشارات لشکر فرشتگان.
- یزدی، سید محمد کاظم بن عبدالعظیم. (۱۴۱۹ ق). العروة الوثقی (المحشی). محقق: احمد محسنی سبزواری، ۵ ج، قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.